

SÖRMLANDSLÅTEN

Bondspelmann (Millerste-Kat.) =
Karl Eriksson, född 26 April, År
1881, i Släby, Östervåker socken, Söl-
ermanland, var Spelman i Öster-
åker, Åren (1897-1907). Fotograf-
ier från yngre, och äldre dagar.
Arbetade till År 1907 med Jord-
bruk, och därefter med Måls Hök-
stads arbete. Tillverkade År 1902
och 1903, 2 st. sk. (Froll-Fioler.)



(Froll-Fiol) av År 1902, ägdes utav
(Mudik-Häst: Musset, i Stockholm)
och (Froll-Fiol) av År 1903, ägdes av
(Nord: Musset, i Stockholm) (St. Fiol)
denna Fiol, är beskriven uti År-
tidskrift, (i Lördspelmän och Froll-Fiol)
av R. manuens Louise Hagberg, (1922)



1892



1902



1914



1894



1903



1920



1902



1907



1928

OPPUNDA HÄRAD

Nästa nummer av SÖRMLANDSLÅTEN beräknas utkomma under senhösten 1980.

Det kommer för övanlighetens skull att handla om kända spelmän i Södermanland !!!

Den saknade bruden

Spelmansstämmor 1980

Ur Millerste-Kals dagbok

Glaboln, en spelmandlegend

Rannsakan om antikviteter

Ur Fataburen: Högtidsförkläden i Österåker och Vingåker

Elaka tankar.....



SÖRMLANDSLÅTEN distribueras till medlemmarna i Södermanlands Spelmansförbund och Sörmländska Ungdomsringen. Utomstående kan prenumerera på Spelmansförbundets cirkulär (inkl. SÖRMLANDSLÅTEN) för ett år genom att sätta in kr 40:- på postgiro 12 24 74 - 0, adress Södermanlands Spelmansförbund. Skriv "Cirkulärprenumerat" på talongen!

Upplaga: 2.000 ex

Det här är bruden som skulle varit med i förra numret !





SPELMANSSTÄMMOR 1980

				Augusti		
				2-3	lörd: Gammelgården	
					sönd: i kyrkan	Torsåker Gästrikland
				3	Kyrkrodd inleder i	Skatelöv Småland
				3	Hallandsgårdens	
					dag	Halmstad Halland
				3	Vigelsbo äng	Valö Uppland
				3		Läckö Västergötland
				3		Sala Västmanland
Juni						
21	Midsommarfest	Julita	Södermanland			
21	Lojsta slott	Lojsta	Gotland	9	Stadsparken	Katrineholm Södermanland
22	Östrträffen	Bergsjö	Hälsingland			
28	Sunnansjö	Grangärde	Dalarna	10		Hassela Hälsingland
28-29		Lindome	Halland	10	Järvastamman,	
28-29	Gammelgården	Sveg	Härjedalen		Husby gård	Husby Stockholm
28-29		Ramsele	Ängermanland	10	Rönninge by	Täby Uppland
				10	Åkerbygården	Vestland Uppland
				10	Friluftsgården	Mullsjö Västergötland
				12	"Klarhölja"	
Juli					Kärnåsen	N:a Råda Värmland
5-13	Musik vid Siljan	Rättvik o.	Dalarna	16-17		Boden Norrbotten
		Leksand	Jämtland	16-17	Apladalen	Värnamo Småland
5-6		Strömsund	Gotland	16-17	Fornbyn	Skara Västergötland
5	Groddagården	Fleringe	Gotland	16	G:a Linköping	Östergötland
6	Mangsarveänget	Ekeby	Halland	17	Vadköping	Örebro Närke
6	Folkmusikens dag	Varberg	Hälsingland	17	Gammelgården	Rasbo Uppland
6		Delsbo	Dalarna	17		Västanfors Västmanland
9		Bingsjö		23	Gås-Anders-	
12-12	Spelmans- och				träffen	Björklinge Uppland
	folksångarstämma	Stöde	Medelpad	24	Folkborgen	Norrköping Östergötland
12-13	Hembygdsgårdar	Vilhelmina	Västerbotten	30	Folkhögskolan	Sjövik Dalarna
19	Hembygdsgården			30-31		
	Säter	Haverö	Medelpad			
19-20	lördag: hamb. gården					
	söndag: Ottarbergs					
	festplats	Vendel	Uppland	30	Grassagårdsst.	Strängnäs Södermanland
19-20		Burträsk	Västerbotten	30-31	Mariebergsparken	Kinna Västergötland
19-20	Lindesnäs bruk			31	Hembygdsgården	Hallsberg Närke
	visor, låtar, lekar	Näs	Dalarna			
19-20	Säterdalen	Säter	Dalarna			
20	Folkdansstämma	Bjuråker	Hälsingland			
20	Forngården	Trollhättan	Västergötland			
20		Västerås	Västmanland			
26	Koverstämman	Österfärnebo	Gästrikland			
26	Gammelvala	Brunskog	Värmland			
26-27	Gammlia	Umeå	Västerbotten			
26-27	Hambotävling	Söderbärke	Dalarna			
27	Volasdag					
	Hembygdsgården	Edsbyn	Hälsingland			
27		Liden	Medelpad			
27	Folkmusik i					
	Pitedalen	Piteå	Norrbotten			
27	Kista hamb. gård	Väddö	Uppland			
27	Balteryd	Tibro	Västergötland			
				September		
				7	Spelträff	Lindome Halland
				6	Sparreholmsträff	Sparreholm Södermanland





Ur Millerste-Kals dagbok

Sammanställt av Arne Blomberg

Berättelse om Brännvin och Spökryttare. -
Aurora Königsmark, och Prosten Thaveni
Kik-Hosta.

Leder sitt ursprung, från Salig Organisten Oscar Högström, (med Kumpaner,) Österåkers socken, Södermanland. Högström född År 1816, och död 1895, var skicklig Organist, Pianist, Cellist, i övrigt (Tusen-Konstnär,) stor Humorist och Poet, som gjorde dråpliga Poem, om allt, och alla, i Österåker, jämte Legio andra varierande rackartyg, tyckte bra om Sprit, som annat godt Folk, bland dem, (Orgeltramparen Anners Orso, som kunde Konsten att ställa till Blås-väder, men också "stilla" Stormen, själv oförvållande, bar han en Krigisk nimbus från sin "Fader", Soldat i Kung Carl XIV Johan^s Armé, som vid Kriget mot Norge, i hast blev Mobiliserad, "tvingande skäl" gjorde då, att hans Äktenskaps-Lysning, 3 gånger lästes samma Söndag, - han Wigdes vid Bruden, gick så i härnad mot Baggarne, - hemkommen åter sporde honom Folket med stor respekt - "vi gjordes för stor bragd uti Kriget"? (svarades,) jag högg "benen" av en Gubbe! (frågades,) hade icke bättre varit taga "Huvet"? (svarades,) "Huvet" sa ni, - Mja, - si då va åhuggi förut då. -

Komna så långt i berättelsen lämnar vi Millerste-Kals säregna satsbyggnad och låter hans berättelse ta form i mer modernt språk. Den dialektala delen är dock fortfarande Millerste-Kals:

Högströms tredje kumpan var inte krigare, men väl socknens störste snusare, varigenom han erhölet namnet "Snusingen". Stolt över sitt hedersnamn skröt han över att av allt snus han lagt in i sin mun, ej ett uns hade därur uttagits för utbyte.

Högströms fjärde kumpan var kopparslagaren Färnlund, som gällde för att tåla vad som helst av livets vedermödor utan att knota och knorra. "Arbeta mycket, äta lite, men supa dagligen. Det ger hälsa," svor han på. Hans hudfärg var som de kopparkärl han med omsorg lagade, men hans intresse för de religiösa problemen var föga mer utvecklat än på det allra minsta av hans kopparkärl.

Prosten F A Thavenius, den boklärde, blide musikalskaren och försynte människovännen, träffade ibland Kopparslagaren vid bröllop och gravöl - i kyrkan träffades de aldrig - och förehöll då Kopparslagaren den nödvändiga saken att besöka kyrkan. Kopparslagaren svarade att "goä prosten, dä kan lä allri varä nödvändigt för mäj, ja ä ju födder utöm skapelsen, en dubbel oäkting, sôm varsken haft far eller mor, men blött har en osjäluger bror, sittänes i dårhuse, där han da ut å da in i tjuge års ti, barä får sittä å skalä rover, män inte håle ha han blitt klokäre å dä inte."

Då log organisten, som - så kyrkotjänare han var - även var en stor filur, och beslöt att tillsammans med Snusingen och orgeltramparen försöka sätta en riktig spökskräck i kopparslagaren.

Och så skedde! En mörk lördagsnatt, då organist Högström enligt överenskommelse med Snusingen och orgeltramparen höll sig borta från gänget, satt Snusingen, orgeltramparen och kopparslagaren hemma hos Snusingen. De söp, tuggade snus, spelade kort och ljög så hänsynslöst för varandra som endast de människor förmår, vilka har ett rent och gott samvete.

Snusingen som var släkt - lyckligtvis endast av lägset - med stortjuven August Berggren, lögnens fader kallad, var dock lika övernaturlig som denne på lögnens domäner.

Prosten Thavenius, blid och god, hade vid flera tillfällen konstaterat denna Snusingens medfödda, stora begåvning och därför varnat och förmanat honom för den syndiga och skadliga lögnen.

Snusingen svarade som oftast så att "goä prosten, ja säjer fälle sôm Börjgren, löngna ho kan fälle allri bli syndig å skadelig, förrn ho kan bevisäs varä sanning. Därför tar ja fälle löngna så dann ho ä. Å tror na, å mår väl äv na."

På denna lördagsnatt ljög emellertid Snusingen värre än någonsin. Men så gällde det också att med innerlig omsorg preparera kopparslagaren med härresande spökhistorier.

Snusingen ljög därför så gräsligt hemska saker om den allmän fruktade, avskyvärda och gruvligt spökande stora trälår, i vilken dödgärvarna la ner de benknoter, som de fick upp vid gravgrävningen på Österåkers kyrkogård, att både Snusingen själv och orgeltramparn ryste av skräck och blev nyktra. Kopparslagarn däremot bet inget på, han svor och skrek som vanligt, att gällde det så skulle han våga ligga och sova en hel natt bland "döbenena" i denna trälår, som var helt nedgrävd på kyrkogården så att endast locket syntes.

- Hör du Köpparlunn - sa Snusingen - du pratär så micke unnerhaltit dravel, sôm att du skulle vågä liggä å sövå iblann döbena på körrgårn sôm ingen annän levåne människäl uti dännä kristeligä församling nånsinn i mannäminne vågät företa säj. För e (= 1) kannä brännvin ens du törs, ta mäj dän svaräste hädänfärd, inte ens hämtä hit ett döben uti dännä mörkä natt!

- Sa du e hel kannä? - frågade kopparslagarn lystet.

- Ja sa e hel kannä, varsken mer eller minnre - svarade Snusingen högdraget snäsig.

Kopparslagarn gav sig huvudstupa iväg till den fruktade dödbenslåren, i vilken organist Högström i hemlighet krupit ner. Väl framkommen slog kopparslagarn upp locket och grep det första ben han fick tag i. Men då stönade en hemsk röst inifrån dödbensmörkret - Släpp benet, det är min faders!

Kopparslagarn släppte benet och grep ett annat, men då stönade rösten ändå hemskare - Släpp benet, det är min moders!

Kopparslagarn släppte även detta ben och högg ett tredje. Men då vrålade rösten inifrån mörkret som tordön: Släpp benet, det är mitt! Jag är ryt-taren Blomster uti Konung Carolus XII:es Kongl. Ryttärtorp!

Men då blev kopparslagarn förbannad och röt - All heder å ära må vederfäras ryttäre Blömster uti Konung Carolus XII:es Kongl. Ryttärtorp! Män inte pöveln kan då begärä att ja ska sörterä helä benhögen för e kannä brännvin i ett sånnt sablä mörker. Du får försökä åvarä bene tess ja kömmer tebakä mät. Nu tar ja bene även öm dä vorä e römpäkotä utä den Leä. Köm dä innerlitt ihög, salig ryttärä Blömster!

Och därmed tog kopparslagare Färnlund till sina egna ben och sprang för livet och brännvinet, i rasande fart, förföljd av organist Högström, som tjöt och vrålade värre än sju ostämnda piporglar.



Kopparslagarn rusade in till Snusingen och orgeltramparn, kastade dödbenet på bordet och skrek: Här ä bene, hit mä brännvinne! Döbene tillhör salig ryttäre Blömster uti konung Carolus XII:es Kongl. Ryttärtorp. Å han tjöt sôm ett helt tjög uthungräde vargär för att han inte fått brännvinn på flere 100 år.

Snusingen gav honom brännvinet och sa - Ge däj genäst för säkerhets skull iväg tebakä mä döbene. Ja ha hört säjäs att di ställer te mä e massä otyg sänä där benknoter. -

- Näj, då kösser ja hällre Pottifars hustru än ja vågär gå tebakä mä benknota i natt. Då blir ja levänne öppäten å salig ryttäre Blömster för han va någe te uthungrär å törstuger, dä hörde ja på tjute. -

I samma stund öppnades dörren och in kommer organist Högström, nykter och allvarlig.

- Vad gycklar ni med? - frågade han och fick då av kopparslagarn höra om den spännande uppgörelsen med salig ryttäre Blomster.

- Ja, det vill jag säga dig, kopparslagare Färnlund, att inte är det rådligt för dig att gå till kyrkogården med benet i natt. Det står du inte ut med, men som kyrkotjänare vet jag också att dödbenet måste läggas tillbaka i benlåren före solens uppgång och "läsas" fast igen. Annars börjar det spöka och du får ingen ro varken nätter eller dagar Färnlund. Nu är det så enligt lagen, att endast prosten, komministern eller jag kan läsa fast benet, förstår du. Det är nog klo-kast att jag sköter om det, för om prosten eller komministern får reda på det här, torde de åtala dig enligt lagen. Då blir du straffad med tio års fästningsstraff på vatten och bröd, å det står du heller inte ut med Färnlund! - sa organist Högström lika allvarlig och smålsken som komministern då han jordfäste fattighjonen.

Kopparslagarn ilsknade till.

- Tie års fästning på barä vatten å brö. Hur i hällsicke skulle ja kunnä levä tie år utän brännvin, å inte få dreckä annät än vatten? Vatten, sôm inte ä annät än en djävlä sört grodsvett, vari lever en massä tvetidigä tagelormär o annrä vidlyftigä åbäken, fulä knappt halvgångnä pelikaner, sôm varsken Gud Fader Allsmäktig, Belsebubb, eller någon annän nånsinn utä blygsel ha villä på-taji säj att di ha skapä! Så otäckst sôm di krita ä vanskaptä sôm lever i vatne!

Näj, Fy tusan. Du får ta hann öm brännvinskanna Högström, öm du tar ryttäre Blomsters benknotä å lägger na i benlårn å läser fast na, så ja inte råkär ut för närä forntidä vrenskä spökryttäre eller annrä vanhedrände vattenkurer. -

Organist Högström tog med faderlig välvilja för alla, samt inte minst för brännvinskannans skull, hand om ryttare Blomsters benknota, gick till kyrkogården med densamma och lagade att den kom till ro i benlåren.

När han kommit åter till gänget, frågade honom Snusingen:

- Nå, va ryttäre Blömster sinnter te ätä öpp däi alldeles okokter, å i övrigt måtto enveten å vrånger för si felannes benknotä, Högström?

Visst inte, alla go vänner. Sätt er runt bordet, gubbar, så låter vi brännvinskannan göra ringdans mellan oss så länge där finns en högädel droppe, så ska ni kuriosum unicum få höra vad ryttare Blomster berättade under stort gemyt. Hör hans egna ord: "Hälsa så hjärtligt till kopparslagare Färnlund, jag har inget annat mot honom än att han super för lite finkel." -

- Stöpp lite, - skrek kopparslagarn rörd, - ja lövår bättring åv bästä förmågå!

- Å sen sa ryttare Blomster, - fortsatte Högström, - Här bär man inte på gammalt groll, sen man blev av med det av allfadern förbannade, svaga och syndiga köttet, som ju bara ställer till en massa krämpor som lidelser, gikt och ledgångsknarr. Å apropos dä, en benknota mer eller mindre spelar ju inte så stor roll i vanliga fall - men pardon Högström - just i natt kom kopparslagare Färnlund mycket olägligt. För just i natt hade jag en brådslande order av min store konung Carolus XII att som kurir föra ett brev till Aurora Königsmark och då behöver jag sannerligen alla mina kotor. Men välsignad vare du organist Högström, du kom så mycket mer lägligt, nu har jag alla mina kotor. Kör i vind! Dom har baluns hos August den starke i natt. Innan natten är slut har jag dansat med Aurora.

Därmed punkt förstår ni gubbar, för när ryttare Blomster sagt detta då satt han på ett åbäke till häst, som bestog av bara benknotor. Men han var lika hög som kyrkan.

Kör i vind, röt Blomster, å sprängde iväg så tusanjävlitt över gravstenar, gården, skogar och moras så det dånade som åska i rymden. I denna stund dansar ryttare Blomster med Aurora! Hej gubbar! En skål för ryttare Blomster, leve han, kör i vind! skrek i patos organist Högström.

- Dä va faan Högström, va tror du stogg för nått i Auroras brev? Hi, hi, hi... - frågade Snusingen, diskret skattande.

- Aurora, Aurora, Aurora, vå va dä för en jävvlä... - väste kopparslagarn, som var kvinnohatare och i övrigt blott minimalt bekant med historiska personligheter.



- Håll käften Köppärlunn - vrålade orgeltramparn indignerat - Vet du inte din ärjigä jäkel att Aurora dä ä mi svärmor i första gifte dää?

Gänget hade nu nått det tillstånd att de, trots största ansträngningar, inte förmådde utreda begreppen tid och rum. De föll undan för undan ner på golvet och sov under så kraftiga snarkningar att vägglöss och råttor i djupaste förtvivlan övergav kåken för alltid.

Under oavbrutna gurglanden, visslanden och starkt brakande läten framhårdade de fyra gubbarna hela den natten i en atmosfär som ej kan beskrivas - blott upplevas av ett fåtal utvalda.

Underligt nog vaknade dock alla fyra gubbarna till liv då stora kyrkklockan ringde förstagångsringningen på söndagsmorgonen. Yrvakna och duvna i början blev de i en hast klarvakna och skräckslagna då de såg varandras förändrade anleten.

På lördagsnatten då de somnade hade alla gubbarna ståtliga helskägg. Nu var detta fullständigt avrakat på alla fyra kumpanerna.

De satte sig tungt och slokörade runt bordet och stirrade som dumma kor på varandra - men brast så ut i ett fyrfaldigt gapskratt.

- Ni ser ta mäj tusan ut som tre menlösa bleksiktiga harkrankar - skrek organisten.

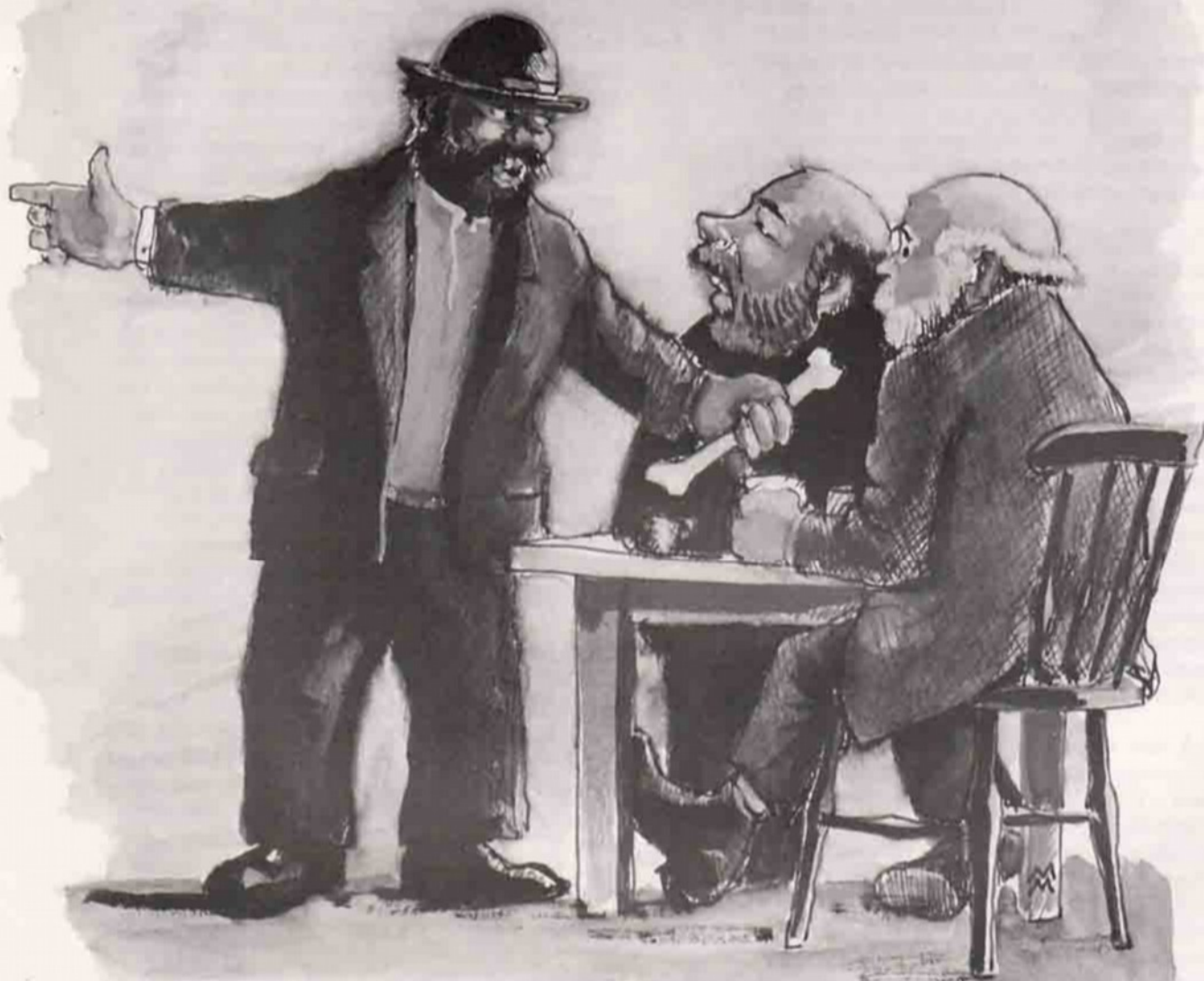
- Å du Högström liknär en "enuck" sôm har förlorat tron på kjoityge å tappät matlusten. Hur faan ska dän lättrördä, goä prosten Thavenius kunnä predikä ett Guss ol i körka i da, nå han får si ditt förklarade anlete, där du sitter å leker mä spelvärke framför örgelvägga. Hi, hi, hi, prosten kômmer å kknä å skratt. Dä blir en syn för gudär dä, - skrattade Snusingen.

- Du har rätt, din spjuver, å ett sånt här tillfälle låter vi inte glida förbi utan vi går alla fyra å sätter oss framför orgelväggen å glör på prosten när han ska prädika. Prosten har lätt för å falla i munterhet som ni vet, å vi bör sannerligen göra allt vi förmår som goda församlingsbor för att roa vår goda prost, - sa organisten godhjärtat.

I samma ögonblick gläntade Snusingens hushållerska på dörren. Men då hon fick se fyra okända skägglösa män så satte hon sig med en duns, avsvimnad vid dörrposten.

Gubbarna fick snart nog liv i henne och förklarade under edlig försäkran vilka de var.





Här ä bene, hit mä brännvinne!

Mr Millerste-Karls Sagbok

Teckningen utförd av Matts Mattsson

- Ja får fälle tro er då, fast ni sir gräsligä ut. Ni sir ju ut, erä fulingär, sôm ni skulle lidä å olycklig kärlek. Sänä ställär! Vet ni inte erä kräk, att karär ska ha helskäg. Om ni inte vet hur en kar ska se ut så tittä på August Bärjgren, dä ä en kar både da å natt dä! Å stort svart helskäg har han. Å förräkten bestämde vi i natt att vi ska giftä oss!

- Härre Jesses männisja, ha August Bärjgren vari hos dä i natt å bestämt att ni ska giftä er. Dä ska vi bli tre om dä. Bärjgren ä en stortjyv som stjälar, vet du inte dä, flickä? - suckade Snusingen.

- En kar sôm inte stjälar pussär, ä ingen kar! - svarade hushållerskan snäsigt och slog igen dörren med en smäll.

- Att du har en sänn kônä i ditt hus - skrek kopparslagarn.

- Jassä, dä va dänn fähunn Bärjgren sôm rakä mandomen å oss i natt! Tvi fan! - skrek orgeltramparn.

- Vid bröllopet i Kana bjöds på bästä vinet till slut. Däsamma gör ja. Igår bjö ja på brännvinn å snus, i da bjur ja på kônjak å mat, å sänn går vi å roär prosten i körka så gött vi förmär - skrodera Snusingen.

- Ditt hjärta är gott, Snusingen. Och dä du öppnar dina läppar, flödar där visdomens ord tillsam - mans med Ljunglövens utmärkta snus. Ja, sannerligen säger jag Eder, denne mannens ord äro balsam! Leve Snusingen! Hurra, hurra, hurra! - deklamerade organist Högström.

- Å sänn drog vi ivä te körka - omtalade många år senare orgeltramparen Anners Orso, och tillade - å där satte vi oss allä fyrä framför örgelvägga för att prosten riktigt skulle se oss. Å sänn glodde vi på prostkräke sôm stinnöjdä, fänigä dumbär, mä käftärna halvöppnä mens han skulle te å predikä i prädickstoln. Å ä dä nänn sôm tror att prosten kunne prädika ett Guss-ol, så tar han gruvlitt fel. Nä-nä-j-mänsan, prosten harklä säj, snöt säj, hostä, hickä, togg på säj glasögor, å tog å säj döm. Å sänn kröp han ner i prädickstoln så barä häre syntes pän, å där rotä han, snörflä å fnyste sôm e hunnrackä i e rävlä. Dä börjä tjäringar snöftä i bänskar: Gu bevare vären prost!

Männ dä ä lev komministern opp på prädickstoln å sa: sôm vären vördig prost ha ädrajji säj svär kikkhostä, så ha ja på prostens önskan ätadjji mäj predikä i da.

Å komministern klari säj bättre, män dä berodde ju på att vi satte oss bakom örgelvägga så han inte såg oss.

Å ä dä nänn utä er sôm tror att inte ja skulle kunä hållä väre i örgor, håller att örgelnisten inte skull varä kar te ta ut pilligurerna fastän vi va lite fullä, så kömmer di på skam. För ta mäj sjuttan, Högström spelä så tusanjävlitt, å sjöng så förbannät, å gapä så vämlutt stort, så käfthôle skymde bört helä huve pän. Men vär geck dä ät, ja ta mäj häle, väre vart slut iblann, så ja feck stå längä stunnär å kippä ätter ännen. För si örgvärke vräkte i säj allt vär sôm fanns på läcktärn. Värst va dä när Högström lät basunerna vrölä så körka skakä i sinä grunnvalär. Männ dä va han tvungen te görä, ha prosten sagt ten. Dä va endä satte te få skräck i bönnra så di höll säj vaknä ha prosten kömme innerfunn mä. -

(Detta omtalade, den gamle f:d: Org-tramparen - Anners Orso, i Hulla By, År 1898.) för mig Undertecknad (Bonde-Spelman Millerste-Kal.) = Karl Eriksson.

Tecknas Stockholm den 17 Mars 1935. Karl Eriksson, Säby Österåker socken - Södermanland.

(Ovanskrivna Historia, är till sitt ursprung från omkring 1860 talet.) och delvis tecknad, enligt Österåker^s Bonde-Dialekt, - och var jag Karl Eriksson, som föddes 26/4 1881, i Säby, Österåker socken, även personligt känd, uti min gröna ungdom, med alla följande Personerna, som figurerar i berättelsen, nämligen (Organist Högström + Snusingen + Orgeltramparen Anners Orso + Kopparslagare Färnlund-Stortjyven Berggren.) och de voro var för sig, så stora Galg-Humorister, och Original, att Historierna om dem, skulle bilda en anseelig Wolym. Prosten F.A. Thavenius minns jag också från mina första Skol-År. (En blid och God Människa var Han och mycket Musik-Intresserad. Alla äro döda sen många År. jag betvivlar ej deras Salighet, de voro innerst inne, Goda Människor.



Glaboln

EN SPELMANSLEGEND

Alla landskap i Sverige har haft sina legendariska spelmän, spelmän som varit skickligare än sina samtida yrkesbröder och som genom sitt spel och sin utstrålning kommit att leva kvar i folks minne. Södermanland är i det fallet inget undantag. Vingåkers Widmark, Grånlunds-Petter på Fogdön och Tjädergubben från Mörkö är några exempel. Den här artikeln skall handla om en annan legendarisk sörmålandsspelman från västra delarna av landskapet, Glaboln.

Glaboln är egentligen namnet på en gård som ligger mellan Katrineholm och St. Malms kyrka, inte långt från vägen Katrineholm - Nyköping. Den har fått ge namn åt två spelmän. Den första var en spelman som levde under slutet av 1700 och början av 1800-talet. Hans riktiga namn vet vi inte, men han kallades allmänt för Spel-Erker. Den andre spelmannen hette Fredrik Jonsson. Han dog någon gång på 1880-talet.

Om sambandet mellan dessa två spelmän vet vi bara att de bott på samma ställe under en stor del av 1800-talet. Den yngre Glaboln skulle tidsmässigt mycket väl kunna vara son till den äldre.

De uppgifter som finns om spelmännen bakom namnet Glaboln är sådant som folkmusikupptecknaren Nils Dencker fick berättat för sig då han på 1920-talet reste runt i södra och västra delarna av Södermanland och tecknade upp låtar och uppgifter om spelmän. Om den äldre Glaboln, Spel-Erker, kunde gamla människor berätta följande:

Det var en gammal vithårig gubbe som spelade våldsamt, grät när han spelade och ville ha fiolen med sig i graven. Den skulle aldrig tystna annars. Samma sak hotade f.ö. jämtspelmanen Lapp-Nils med. Om hur Spel-Erker hade lärt sig spela gick följande historia: Han hade som ung deltagit i det finska kriget 1808-1809. Vid ett tillfälle ville hans kamrater slå ihjäl

en gammal finngumma som de träffat på. Spel-Erker förhindrade detta och som tack för hjälpen fick han av gumman en amulett som han fick önska sig tre saker av. En av hans önskningar var att bli en stor spelman, och det blev han också enligt bygdens önsikt.

De låtar som finns bevarade efter Glaboln är till största delen upptecknade efter Johan Albert Ekvall från Hagbyberga i Björkvik och efter hans spelkamrat Johan Lilja från Nyköping. Men även andra spelmän har i sin repertoar haft låtar som de tillskrivit Glaboln. Storspelmannen Melker Andersson i Husby "upprätthöll förbindelser" med Glaboln. Hos en del spelmän i Floda påträffas samma låtar som efter Glaboln.

Utmärkande för de låtar som tillskrivs Glaboln är att flertalet av dem har spelats på fiol med stämningen E-A-E-A. Om Glabolnspolkorna skriver Nils Dencker i en artikel i Sörmlandsbygden 1935:

"Vid undersökning visar det sig att hans nu så genuina bondepolskor härstamma från 1700-talets danspolonäser, vilka han väl en gång lärde sig som soldat. Den omvandling av motiv, som kan studeras hos allmogehantverkarens fria, ibland konstnärliga behandling av stilelement, är ej folkmusiken främmande."

I Svenska Låtar, Södermanland, finns sex låtar som direkt tillskrivs Glaboln. Det är fem slängpolskor och en vals. I opublicerade uppteckningar från Södermanland, gjorda av både Nils Dencker och Olof Andersson, finns ett flertal melodier som direkt eller indirekt härstammar från Glaboln.

Ingvar Andersson



Foto Nordiska Museet

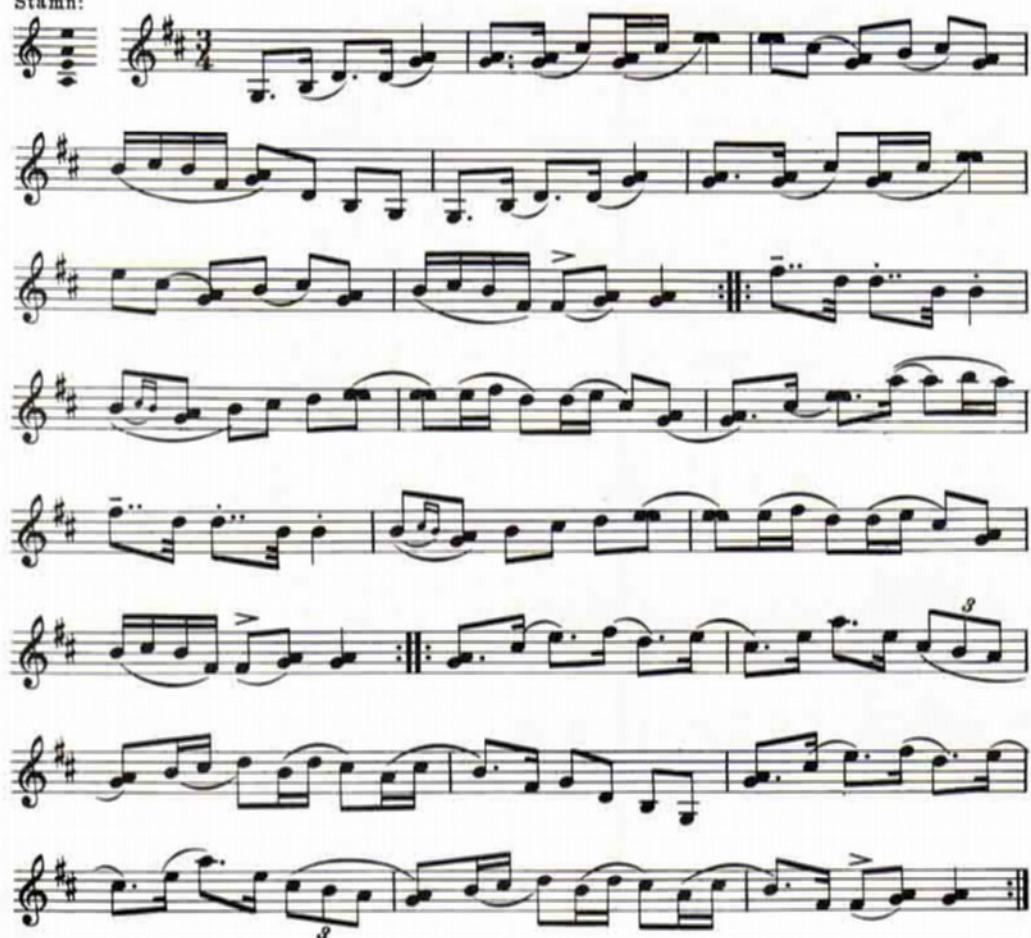
189 a. POLSKA
 efter Glabolin

189 b.

Stämman:

154 b.

Stämn:



Låten kallades 'Glabolns polska' och härstammade från Glaboln. Ekvall hade den efter smeden Jansson.

(N. D.)

197 b.

Stämn:

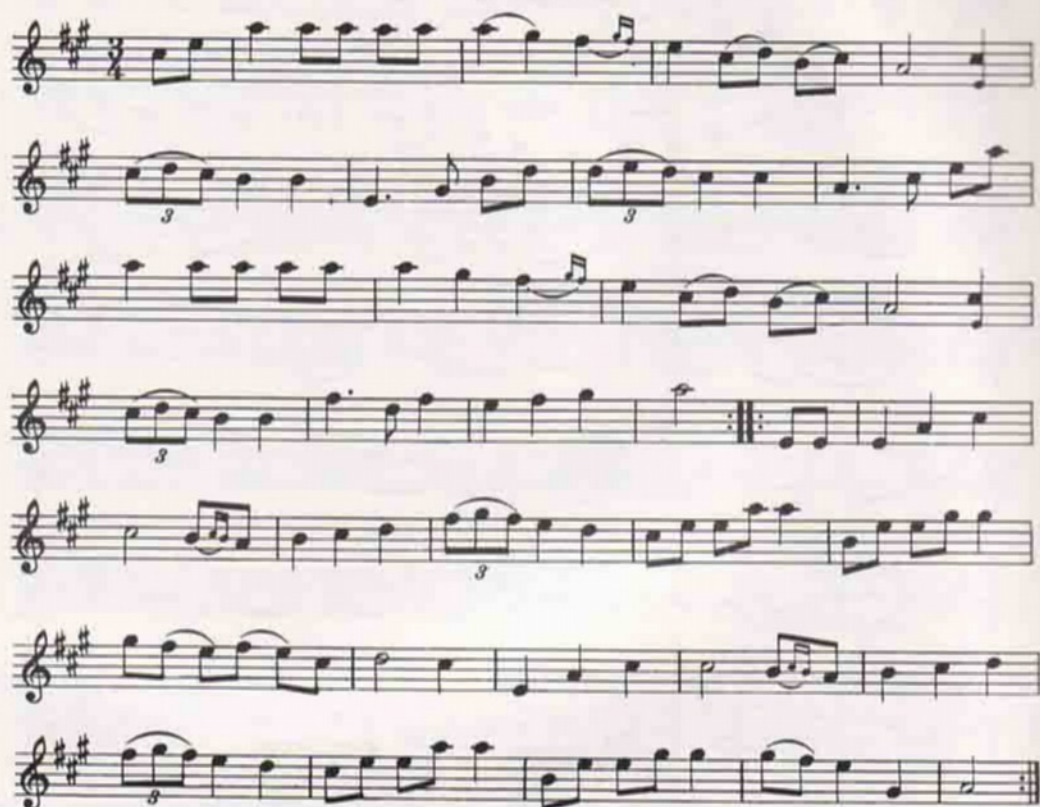


Lilja har lärt polskan av Ekvall. Den härstammar från Glaboln. Ekvall spelade polskan med låg inledningston.

(N. D.)

192. V A L S

efter Glabolin



"Vingåkersspelmännen"
Axel Wester, Einar Wester, Evald Larsson.

"Rannsakan om antikviteter"

Här följer ett stycke kulturhistoria som av många kanske uppfattas som svårläst. Materialet härstammar från 1685 och vi vill gärna uppmana våra läsare att ta del av artikeln. Den ursprunglige författaren var kyrkoherden i Västra Vingåker, Marcus Simming.

För att ge en bild av bakgrunden har vi saxat ur f. länsantikvarien Ivar Schnells förmåliga förord från utgåvan 1938.

1. Schnell: Rannsakningarnas tillkomsthistoria och innehåll

Sverige var en stormakt utan historia, när trettioåriga krigets äventyr förts till ett lyckligt slut. Visserligen hade svenska lärde redan under medeltiden hävdad, att deras folks historia hörde samman med ett tidigare krigsäventyr på kontinenten, folkvandringarnas gotiska erövringståg, men materialet till Sveriges äldsta historia hämtades ur den klassiska litteraturen, och varje nykter tänkande författare måste känna sig stå på osäker mark, då han aldrig hade tillfälle verifiera sina uppgifter med material hämtat inom landets egna gränser.

Ur historisk-topografisk synpunkt var Sverige vid 1600-talets mitt otroligt litet känt av sina egna. De centrala arkiven började först under Gustav II Adolf -aga fastare form, 1626 blev den första kartografiskt rimliga bilden över Skandinavien sammanställd av Anders Bure, som två år senare fick konungens uppdrag att organisera ett svenskt lantmäteri, och den tryckta topografiska litteraturen inskränkte sig till ett halvt dussin arbeten främst Olaus Magnus: *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555), vidare Johannes Messenius: *Sveapentaprotopolis* (1611) och *Specula* (1612), M. Zeilerus: *Neue Beschreibung der Königlich Schweden und Gothen etc.* (1647) och slutligen Olaus Wexlious-Gyllenstålpe: *Epitome descriptionis Sueciae etc.* (1650).

Flerfaldiga uppslag till en ordnad historisk-topografisk forskning kommer till stånd under 1600-talets lopp. Några viktiga etapper i detta arbete betecknar Riksantikvarieämbetets inrättande år 1632, Antikvitetskollegiets 1667 och slutligen Erik Dahlbergs uppdrag 1661 att åstadkomma ett topografiskt verk över Sverige med dess provinser. Under namnet *Suecia antiqua et hodierna* utkom arbetet 56 år senare. En mycket viktig orsak till det långa dröjsmålet med arbetets slutförande var bristen på uppgifter om vad som var värt att uppmärksammas i arbetet. En väg ur den svårigheten finner Dahlberg genom att anknäta till ärkebiskop Johannes Lenæus med begäran om prästerskapets medverkan i arbetet, på sådant sätt att kyrkoherdarna skulle uppgiva från sina

Den mest kända och betydelsefullaste av dessa undersökningar är som sagt den "rannsakan om antikviteter", som pågick under 1600-talets senare del. Själva fasett till undersökningen låg i tiden, och den, som kom det att gro, var antikvarien Johan Hadorph. År 1665 hade Sveriges andre riksantikvarie, Laurentius Bureus, dött och hans efterträdare blev östgöten Johan Hadorph. Hans antikvariska gärning blev främst knuten till publicering av gamla handlingar, och redan från början av sin bana som antikvarie insåg han den utomordentliga betydelsen av att lära känna det viktiga arkiv, som Sveriges fornminnen utgör.

Ett verksam stöd i sitt arbete fick Hadorph av rikskansler Magnus Gabriel De la Gardie, som dels framför diverse medräddare gav Hadorph fast anknytning till det av De la Gardie grundade Antikvitetskollegiet, dels sedan lämnade honom god hjälp i hans verksamhet till kollegiets fromma. Antikvitetskollegiet kom så intimt att knytas samman med rannsakningen, att den blev årsbarn med institutionen. Den 17 dec. 1666 utfärdades stiftelsebrev för kollegiet, och den 18 dec. utgick ett kungligt brev till Sveriges biskopar, som dels innehöll ett tryckt "plakat" ang. skydd för svenska fornminnen, dels även en hemställan av följande lydelse: "Vi befälle Eder för den skull nådeligen, att Ni ville förmå alla kyrkoherdar i Edert stift, att de tillika med kyrkovärdarna och sexuännena låta var i sina socknar och prästegäll flitigt och granneligen eftersöka och uppspara alla antikviteter, som där kunna vara till finnandes, nämligen allehanda runstenar och berg-runskrifter vare sig stora hopburna konungs- och jättetrifter samt andra märkliga lättebackar, tillika med flere notabla ting, som i deras kyrkor och socknar hittas, antingen där någon kamp eller strid har hållits, där slott och hus fördom haver stått, eller gamla konungs- och hovgårdar eller stenskansar och annat slikt, så att de icke allenast uppteckna desamma utan och granneligen efterspara vad traditioner och sagor om var och en ifrån forna tider hava varit och ännu är, låtandes sedan oss en förteckning och relation därav underdänigst tillskickas. Skulle där ock hos en eller annan, som bo i deras socknar eller ock i själva kyrkorna, finnas några gamla manuskript av vad namn de vara kunna, myntsorter, sigill eller annat sådant, så vilja Vi ock i lika måtto därom bliva informerade, att Vi sedan må låta underhandla med ägarna att få kommunikation och kopior där av, då de kunna vara värda det.*") — — — Detta var det viktigaste i förmyndarregeringens brev, som anlände till biskop Erich Emporagrius den 22 dec. 1666 och ännu finnes bevarat i konistoriearkivet i Strängnäs (Serien Kungl. brev 1624—1679 sid. 1176—1179).



Kyrkoherde Marcus Simming
efter ett porträtt i V. Vingåkers
kyrka.



Antikvarie Johan Hadorph, antikviteranssakningarnas upphovsman.



Den ojämförligt intressantaste undersökningen emanerar emellertid från Markus Simming i Vingåker. År 1667 var han präst i Ovensjö i Gästrikland, och levererar redan därifrån en rannsakan, men 1674 förflyttas han till Vingåker, och får 1683 första gången i uppdrag att rannsaka om antikviteter. Undersökningen kommer dock mest att handla om Ovensjö, men 1685 rannsakas det åter i Oppunda fögderi, och nu får Simming tillfälle att göra en utförlig beskrivning över fornminnen, namnskick, klädedräkt, bröllops seder och mycket annat. Denna hans berättelse är med rätta berömd och ofta citerad, och utan att vilja förringa Simmings förtjänst, är jag angelägen framhålla, att Johan Hadorph även i fråga om denna uppteckning har en del av äran att den kom till, i det hans personligen animerat Simming till fortsatt forskning bland socknens gamla minnen. Våren 1684 hittades i det gamla altarskåpet i Vingåkers kyrka, troligen i predellan, ett dokument från 1422, angående S:t Olofs gille i Vingåker. (Dokumentet är avtryckt i N. Aug. Lundgren: Beskrifning öfver Västra Vingåkers socken, Örebro 1873, sid. 136 f.) En brevavskrift i Uppsala universitetsbibliotek (sign. W 1131) från Hadorph till Simming omtalar fyndet. Brevet är daterat den 19 nov. 1684 och säger bl. a.: "I går ankom hos mig en ung prästman, som mig levererade Arnoldi Strengnensis brev uppå S. Olofs gille i Vingåkers socken, som jag ser 1422 daterat, för vilket Eders Årvördighet av mig högeligen betackas." — Efter en förklaring över vad dessa gillen betydligt fortsätter brevet: "Jag önskar nu veta om några rudera finnas av gillesstugan eller ågor där omkring sitt namn hava. Eljest lovade Eders Årvördighet mig att vilja i sin präpositura låta flitigt eftersöka allahanda monumenta, runstenar, runberg, runböcker, historier, sagor, gamla dagböcker och annat slikt. Vad Eders Årvördighet behagar härutinnan oss betjäna, skall lända Eders Årvördighet till ära och beröm hos oss. . . ."

Tyvärr har originalet till Simmings stora rannsakan spårlost försvunnit, men lyckligtvis finns minst två självständiga, men sins emellan i nästan varje detalj överensstämmande avskrifter, bägge tydligen gjorda på Richard Dybecks initiativ. Den ena förvaras i Vitterhetsakademiens arkiv, den andra i Södermanlands fornminnesförenings arkiv i Strängnäs. Vid utgivningen har den förre avskriften kommit till användning. När och hur originalet kommit bort är ej gott att säga.



Kyrkornas minnesmärken efterfrågades icke i Kungl. Maj:ts rundskrivelse, men trots det, ha många upptecknare innefattat även dem i sina undersökningar. Intressantast är utan jämförelse Simmings noter om katolska bruk m. m. från Vingåker och Ovensjö. Han nämner även något litet om kyrkoinventarier. Utförliga uppgifter om sådana ha bl. a. nedskrivits från Sorunda, och från Ludgo lämnas 1667 en teckning av en samling kristussymboler, som av antecknaren tolkas som anvapen. Deras storlek, material och förvaringsplats angives däremot ingenting om. Den i övrigt ganska torftiga uppteckningen från Södertälje berättar om relikier av det legendariska helgonet S:t Ragnhild.

Traditioner och sagor efterfrågades särskilt i Kungl. Maj:ts uppdrag. Därmed avsågs säkerligen främst historiska traditioner, men Marcus Simming har lyckligtvis tagit frågan i vidare bemärkelse, och på så sätt kommit att nedskrive sin uppteckning om namnskick, egendomliga ordformer och ålderdomliga bröllopsbruk. Det intresse för sockendräkten, som han enligt bevarade sockenstämmoprotokoll, hade i dagen även vid andra tillfällen, har likaså kommit till uttryck i rannsaksprotokollet.

På 1680-talet har tydligen rannsaksarbetet åter blivit aktuellt i Södermanland, och tillvägagångssättet är nu, att landshövdingen genom de olika fögderiernas redogörare avkräver prästerna beskrivningar. Detta sker ej på en gång över hela länet, utan efter en till synes mycket godtycklig plan, som kan rekonstrueras med tillhjälp av de daterade undersökningarna. Understundom äro dessa även försedda med bevarade adresser, vilket gör det möjligt att bestämma, vilka myndighetspersoner, som utgjorde undersökningens drivande krafter. Resultatet blir följande:

1682 Gripsholms fögderi (Åker, Selebo och Daga härader).

Rekarne fögderi (Ö. och V. Rekarne härader).

1683 Oppunda fögderi genom Anders Heland på Gaversnäs i Helgesta socken (Oppunda och Villåttinge härader).

Nyköpings fögderi genom Johan Plogh i Nyköping (Rönö, Hölö och Jönäkers härader).

1685 Södertörns fögderi genom Daniel Ringman på Aska i Sorunda socken (Soholms och Svartlösa härader).

Oppunda fögderi genom Anders Heland (se 1683!).

Nyköpings fögderi genom Anders Eriksson (se 1683!).

1686 Rekarne fögderi genom Sven Härling (se 1682!).



Då det sörmäländska prästerskapet skrev ned sina rannsakingar, var det vissa kategorier av fornminnen, som särskilt intresserade upptecknarna, medan andra blevo helt förbisedda. Kanhända förvånar det, att Södermanland, som visat sig vara så oerhört rikt på stenxyfynd, ej har en enda notis därom i rannsakingarna, men det beror helt enkelt på, att sådana saker ej räknades till antikviteter utan till naturfenomen. Enligt gängse uppfattning under 1600-talet ej endast bland lekmän utan även i lärda kretsar voro stenxyor åskviggas. Där emot räknades "jättgrytor" till antikviteter, och från ett dussin håll rapporteras sådana. Något större intresse ha ej notiserna utom från Sorunda och Torö 1672 och 1685. Särskilt uppgifterna om Helveteskälla vid Öja och "kitteln" samt "värtekällorna" vid Lindalen, som "vidskepliga människor tvätta sig uti om söndagsmorgnarna förrän sol går upp på det de må bliva vårtor kvitte". Elvkällorna vid Trävik och Norrskog äro säkerligen även jättgrytor, vilkas vatten brukats för "svaga ögon och emot elveblåst". I samband därmed kan påpekas att många offerkällor ontalas brukade som hälsobrunnar. De ha ofta namn t. ex. Gäreklälla (Sorunda 1685), S. Helene källa (Hölö 1683), Svartkällan (Fors 1686) och S:t Tores källa (Södertälje 1667).



V. VINGÅKER & OVANSJÖ (Gästrikland) 1683.

Kort Berättelse, om några gamla monumenter i Vingåker, och Äfwansiö i Gästriklandh.

Antiquiteter och gamb[1]a monumenter, finnes inga Vthi Wi[ng]åke[r] Sochn, mere än twenne ruunstenar.

Lyttesta: Runsten 73

Then ene ähr een högh ruunsteen, een mijl Söder if[rån kyr]kan, står uthan för Lyttesta Bys Västra gårdet, i een [äng] widh Siön, Tijsnaren kallad; hwilken Siö på den sida[n] skillier Södermanlandh ifrån Östergötlandh.

Alsäter: Runsten 74

Then andra, ock ruunskriffit på, ähr att finna halfannor [mijl] öster ifrån kyrkian, på Allzäters gästgifwargårdz ÅÅs; emillan byn och Siön, widh vägen, som löper till Brogetorpz By: hwilken ock ståhr uprest.

Gravhögar

Elliest ähr här intet notabelt, uthan een och annorstädes ähr[e] än beholdne gamble tumuli sepulchrales dock eij stoore elle[r] höga.

Stengård: Klapperstensfält?

Wthi Steengårdzgärdet $\frac{3}{4}$ mijl väster Norr ifrån kyrkian ther äre tw[en]ne förfalne långa Steenrösior, in linea recta, hwardera sän[är] ett pijlskott långa, och äfwen så langt emillan dem [...]. Och talas effter gammal sägn, doch uthan några [flere] omständigheter, att ther skola fordom hafwa leghat tw[enne] fiendtlige armeer, och tillhopakastatt desse Steenrössior så [som] Skantzar, att förwara sig medh.

Namubruk

Thes föruthan behålla the i denne sochnen än, nogh af gam[ble] namn, klädebonad, och bröllopzhuus ceremonier. Flere kallas her [medh] dhe gamble namnen, Bonde, Folcke: som Bonde Erson i F[...]torp, Bonde Bondesson i Säfwesta, Folcke Pärson i Siögetorp, Alguter, Ingewald, Esbiörn etc. Emborg, Lussi Ra[m]borgh. Een gammall qwinna ähr här, den dee kalla Storb[iörn] Brita, hennes Fadher ähr Christnad med dhet namnet S[tor] biörn. Tönne Jöranson hafwer fordom, ått och besuttit H[ögsiö] gårdh, thesslikest warit Ståthållare på Åbo Slätt. På Barks[äters] Herregårdh hafwer fordom bodt een Gissle Jönsson be:d h[wil]kens wapn Ståår här i kyrkian öfwer hans Graf. Men widh detta tillfelle, emedan iag ock i Ofwansiö i Gästrikland een rumblig tidh bodt hafwer; ihugkommer iagh, att der widh kyrkian fans någott notabelt. Synnerligen om theras trögheet att bortläggia the Påfweske widhskepelse. Och emedan iag förnimmer att the gamble Män, som mig något sådant wijste, och berättade, ähre genom döden afgågne; kan hända ock the gamble sägner komma i Förgätenheet. In vthi kyrkian widh Altaret, stå twenne höga medh guldh och silfwer målade spiror, och öfwerst uppå een förgylt Bild, hafwandes een Liusspijpa i den ena handen, och hållandes den andra hand, blått och flatt upræcht, och finnes baak på spjran ifrån ändan alt upføre, inplögd, så stoort, att een messingz sträng hafwer ther warit inlagd, och gott up til den ledige handen på Bilden, i hwilken the hafwa fäst samma messingzsträng; dock löös, lådande i plögningen på spjran; att när een drogh på mässingzsträngen, så rördes ther medh handen medh winckande, af een Skalk som fördåld lågh baak om Altaret. Hwilket mirakel förätades när mässemuncken hade till nöije fått betalning för massan, och tå skulle siälen wara frälst uthur skärselden, och folket som vthom Choret stått, ther öfwer sigh undratt och frögdatt

OVANSJÖ

Kyrkan: Katolska bruk

Kring om kyrkian in i kyrkiogården wijstes een notabel wägh, lägre än den andre marcken; hwilken kyrkiolcket hafwa medh sine fötter upnött; effter the woro lärde, then kringgången superstitiose ändteligen förrätta rundt om kyrkian, för än the skulle gå in i kyrkian till Gudztiensten. Och Norr om kyrkian straxt hoos denne wäghen, war een diup groop, ther itt Crucifix hafwer stått, och widh pass 2 alnar, om iag rätt mins, ifrån Crucifixet, ähr een diup wägh rundt om, i een cirkel, nött med theras knän, som ther hafwa krupit till krysse, som the kalla.

Krypa till korset

Katolskt bruk

Item vijstes mig straxt innom kyrkiogårdzens Västre port rum hwarest itt annat crucifix hade stått, hwilket the ock fordom hafwa adorerat. Så att thet finnes ther, sedan iag kom tijt till Församblingen, the, hwilka, när the kommo til dhet rummet, ther korset hade stått, blåttade the sine hufwud, eller togo hatten af; föregifwandes att ther hade fordom stått itt korss: att iagh nödgades publice e suggestu gifwa them förmaning att bortläggia sådant. Och berättades mig ther hoos, af gamble trowärdi[ge] män, om den förste Lutterske Pastore ther sammastä[des, hwil] ken the kallade gamble H. Jöns: att han hafwer warit [een] wäll bewandratt man. Och effter sin igenkompst ti[l fäder]neslandet, först blifwit kallad af konung Gustaf den [förste] wyrdigst i åminnelse, till hofpredikant; sedan af H. Sal. [...] satt till Pastor i Tillinge, widh Enekiöping, och omsider skick[ad] till Ofwansiö, att på den orten, afskaffa superstitiones papisticas. När han tog bort thet ena crucifixet, hafwa een hoop af Sochnemännerna stormatt till honom, hotandes sig willia kasta honom öfwer boogården. Män han, een styf Man, gripit til Väria och slagit them ifrån sig, till thes han undkom, med lifwet behållen, i prästegården. detta iagh medh eghen hand attesterar af Vingåkers prästegård den 2 Decemb. A. 1683

Minne från reformationstiden

Marcus Simming



V., Ö. VINGÅKER & OVANSJÖ (Gästrikland) 1685.

Ehuru väl här i Wingåker af gamle monumenter nu intet finnes att see och framvijsa: Så vill man dock ej förtijga så mycket man hafver kunnat uppsökia och uthfråga.

V. VINGÅKER

Lyttersta: Runsten 73

1:o) Widh Lyttesta een by belägen een mijl ifrån kyrkian södher uth in emooth Tijsnaren, een siö som åthskillier på den sidhan Wingåker ifrån Skedwij sockn i Östergötland: Vid b:te Lyttesta väster om byn uthom deras äng widh b:te siö, står uprest een steen fäm alnar lång heller hög, medh runeskrift uppå.

Ålsäter: Runsten 74

2:o) På denne sidhan om Åhlsäter, een by belägen half annor mijl ifrån kyrkian öster uth; icke långt ifrån samme by widh väghen, som der ifrån går till närmaste by på den sidhan, Brogetorp widh namn vijses och een runesteen-med skriff uppå.

Ö. VINGÅKER
Sjöholm: Kapellbacken

3:o) Icke langt der ifrån, straxt hijt om Siöholms Säterij, siu fierdings vägh ifrån kyrkian, och öster uth; ähr een skogsbacka, den de kalla Cappellbacken, hardt vidh landsvägen ifrån Nyköping, der den delar sigh i tu; den ene till Wingåker, den andra till Juleta. På denne backa hafver fordom stått itt Capell (dock der af nu inga rudera beholne) thertill allenast Wingåker, uthan ock Store Malm och Skyllinge socknar i förtijdhnen hördt hafva, och ther haft sine begrafningzstädher; förr än the mackt, att uppbyggia sigh kyrkior; Så att Rosenbärga by i Wingåker icke en full fierdingsvägh öster ifrån kyrkian belägen; och - - - ta, een by i Skyllinge $3\frac{1}{2}$ mijl här ifrån, hafva varit i likforssell tillsamman: Som de äkste efter sine förfädher berätta. Tå måtte landsorten här ringa exçolerat och upbrukat.

V. VINGÅKER
Kyrkan: Medeltida brev

4:o) När man förleden vårtidh lät nedhertaga den gamble altartaflan, tå kom fram uthur altarpallen, som var ihåål, som een lång låda, itt gammalt brev, gifvit af på den tijdhnen Biskopen i Strängnäs A. 1422 - - till confirmation på vanlige underhåld för Communitate eller Collegio S. Olai Regis eller S:t Olofs Gille här i Wingåker, hvaraf man blef förordsakad att vidare efterfråga om någhon kunde meer kunskap giva om b:te Gille. Så berätta de äkste att vidh åhn, som löper straxt kyrkian förbij, på söder sidhan, hafver Gilles gården varit belägen, hvaraf ock broon öfver åhn ännu kallas Gillesbroon, och ängen der hoos Gillesängen och itt gärde, kyrkiobyn tillhörig, Gillesgårdet. Thesslikest een poort på öster sidhan på bogården in i kyrkiogården, hafva de fordom kallat Sancte Olofs port: Sammalunda minnas de gamble ännu, att Chordören, som sluter den lilla manfolcksgången J kyrkian ifrån Choret på söder sidhan om altaret hafver S. Olofs belete stått. Hvilket uthi S. Pastoris M. Olai Lundij tidh ähr tagit der ifrån och satt afsidhes ytterst på Lectaren och der ännu dock afstympt finnes.

S:t Olofs gille

Krypa till korset

5:o) Här vijses ock een vägh dock nu igenvuxen, huru folcket under Påfvedömet, ia sedhan ock een tidh, hafva sedan the kommit innom kyrkiporten gått kring om kyrkian, förr än the hafva gått der in, icke allenast när allmenne processer ähro håldne, uthan ock alla kyrkiodaghar. — Jtem itt rum der de kring om ett çrucifix hafva krupit till krysse.

OVANSJÖ
Katolska bruk

Uthi Ofvansiö J Gestrikland, der iagh var Pastor förr än iagh blef kallad till Riddarholms församlingen i Stockholm, der var een sådan vägh kring om kyrkian in om bogårds muren mycket notabel marken ex longo - - - - - fordom mycket lägre, än den andra iordmånhen. Och var vid kyrkian in på kyrkiogården itt tämmeligen diupt håål eller groop, der çrucifixet hafver varit nedherfäst och skolat i iorden: Och een rund omgång uthi een Cirkel ther deras knän, som der krupit hafva. Och sadhes migh af många trovärdiga, att när den första Pastor, then the än kalla gamble H:r Jöns, efter heller vidh reformation togh bort detta çrucifixet så hafva een hoop af almogen stormat till honom, undseijandes sigh villia kasta honom öfver bogården. Män han uthdragit sin pamp, den han vidh sigh hade, huggit dem ifrån sigh och retirerat sigh i prästegården. Denne H:r Jöns hafver varit een väl bevandrad man och D. Lutheri discipel. Hvilken först efter sin heemkomst blev Konung Gustavi I höglofligh i åminnelse Caplan. Sedhan af konungen skickat till att anställa reformation vidh Eneköping och förordnad till ordinarie Pastor i Tillinge sockn. Och derifrån av Konungen sänd till Ofvansiö för sin alvarsamheet skull. Hvarest han i Församlingen icke ringa posteritet efter sigh lemnat hafver, och ligger der straxt uthom store kyrkiodören medh sin hustru begrafven.

Minne från reformationstiden

Katolska bruk

Än vijstes migh den i Ofvansiö straxt inom väster kyrkiogårdsporten itt rum, der ock itt çrucifix stått hafver, af det tillfälle, att iagh een och annan gång märkte huru gamble män, när de kommo till det rummet, togo de af sigh hatten heller myssan. Tå iagh dem der om frågade; svarade de, att de gjorde det therföre vid det rummet, emädan der itt çrucifix fordom ståt hade. Så att iagh fan nödigt sådant, efter flitig undervijnsning, af predikestolen aflysa.

Kyrkan: Ljustakar

Dess uthan stå der i Ofvansiö tvenne longa spiror af trä, försilfrade, en på hvar sida om altaret; och öfverst på hvarthera een förgylld Bild, hållandes hvar sin liuspijpa i den ena handen. Män på en therä af dessa spiror finnes baak på, eller på ryggen ända upföre inplögt i spiran rum för en mässingstrå eller teen alt up till then andre handen på denne bild: att när Munken för mässan hade fått penningar till nöije, så drog een skalk, som låg hoos spiran på mässings strängen, att handen rördes, och så gafs per deffa rumenlumen tekn, att synden var försonad och siälen förlossad.

V. VINGÅKER

Kyrkan: Ljustakar

Här i Vingåker på kyrkiohvalfet liggia ock tvänne sådana spiror, på hvilka lius eller faklor uptände (varit), och hafvä af vissa personer burits för brudhar, och Christningsbarn, hvilket gamble män än veta tala om.

OVANSJÖ

Landskapssigillet

Än påminner iagh migh att i Ofvansiö kyrkia på väster gafveln ähr itt, i väggen eller muren, håål, sasom itt litet skåp, och tillstängd eller förvarad medh een dör eller luka af jernplåt, och för densamma märlor att sättia derföre 9 låås. Hvar uthi de hafva fordom förvarat Landsens sigill. Och såsom det lilla Landskapet består af 9 Sochnar, så hafver hvar sochn medh hvar sit låås och nyckel förvarat der uthi Landsens Signete. Män i senare tidher inthet varit varit så aqçurat; uthan förtrodt Pastori och kyrkiovärdarna i Ofvansiö det förvara i dess kyrkiokista.

VINGÅKER

Namnbruk

6:o) Här i Wingåker är än beholne och i minnet gamble namn. Många kallas än här proprio nomine Bonde, Karl, Göstaf, Axel, Svante, Håkan, Byrie, Byrill, Svän, Folke, Alguter, Esbiörn, Starbiörn, män medh desse 2 siste namnen Christnas inga härefter. Jtem qvinfolksnamn: Marit, Emborg, Ingeborg, Jngrijd, Ramborg, Ragnäll, Jngääl, Gunnila, Elijn, Lussi. På itt vapn i kyrkian står Gisle Jonsson på Barkzäter. På Högsjö gård hafver för een tidh sedhan bodd een Herre vidh namn Tönne Jöransson.

Provinsialismer

7:o) Gamble ord brukas här ock een hoop, hvilka annorstädhes ähre förgätne. Såsom B å n s l a g h kallar de byar, gårdar och huusbönder, hvilka man är skyldig biuda när brölöp eller gästabudh (är). Samka Lijkförsell kalla de som ähre skyldige hielpa hvar andra när någhon skall begrafvas. Brödhlager, ähro de som höra under een herre eller huusbonde. Dödingar kalla the den som nys dödh ähr och skall begrafvas, sevandes, det ähre en döding i vår by eller gård. När the villia låta Christna barn seia de: vi hafva fått Småhielp hoos oss, eller vij hafva een barnunge, att låta Cristna. Glama, det ähr tala; och seija så om een illa siuk: han hafver intet orka glama på een dagh, 2 eller 3. — Olijk, det är svagh eller oförmögen. Alvarsam (kraftig, tilltagsen). Ex. gr. J. pläga vara alvarsam tillförende, män nu ähren i olijk. — Gåding, (tänlig och till behag); när de bära in för een gäst tractamentet, seija de: K. äten, dricken, om det ähr edher Gåding. — Anka eller anka sigh, thet är maka sigh, såsom anker edher up bätter, sitter up bätter. Jtem anka, thet är fööra stocker eller itt annat tungt ting hijt eller tijt. — The fäter in thet om (thet är inthet så hastigt om); han hafver fått (har hastigt eller brått om). Thet är farit (thet är alt, eller thet ähr förtärt). Han är faren (han är dödh eller förgången). Stadga (bestyra medh boskapen, eller stilla och skiöta boskapen i Fägården). Drotzäte eller högsäte ähr ock flerstädes medh itt gammalt paneel eller uthuggit och krusat brädhe eller plank afdeelt till att se: thestlikest J bärrstufvan eller Borgstufvan på Siöholms Herregård etc.



Dräkten

8:o) Thestföruthan hafva de här i Församblingen, så Man, som qvinfolk af almogen sin gamble och myckit vackra klädedräckt behållen, åthskild ifrån alla andra omliggande. The giöra ock här besynnerligt vackert grått valmar. Thertill de blanda tillsamman grå och hvijt ull, och blifver så een besynnerlig vacker färga på det gemena tyghet.

Bröllopseder



9:o) The hafva här ock nogh behållit af de gamble äktenskaps och bröllops ritibus och ceremonier: så att een präst, som i brölöp dem utföra skall, hafver nogh till att göra der medh.

Först öfvertalar drängen, som sigh hustru vill fästa, antingen een af prästerna, eller een annan godh beskedelig man att han talar till hoos pijghans Föräldrar (dock hafver förr uth spanat om honom gott svar vill gifvas) och efter 14 daghars eller 3 vekors tidh skall han ock hempta svar alt i friarens frånvaro.

Sedan när the hafva lagat till reds gåfvor för hvar andra så lyses för dem een Söndagh till trolofning.

Aftonen förr än denne lysningen skeer, tå reser fästepiltén, taghandes medh sigh een ährlic beskedelig man, hälst sin Taalman tit der fästepijghan ähr och gifver henne Bindtröija, det ähr en kort tröja af svart kläde, och een färgad klädhes kiortel af rödt, brunt eller grönt klädhe, och sammansömad medh snörlifvet, hvilket mäst brukas af brokot gement sidhentygh, hufvudkläde af Cammarduuk eller klöster läreft: Bälte af ryssläder, der på hängiandes nåålhuus, pung af tygh och een silfver skedh medh spy-?knap, J pungen; knijf medh sin skida föllier ok medh. The som förmögne ähre låta ock här medh föllia silfverbälte. Ther till medh gifver han henne handskar, och gröna klädhesströmpor, och gula Sämskströmpor, item skoor. Medh desse klädher gåår hon daghen efter i kyrkian och efter sluten gudstjänst trolofvas af prästen i få vitnens närvaro i Sacerstian medh fästepiltén, tå han gifver henne ring.

Lysning

Längre tillbaka, när större förmögenheet var hoos almogen, tå hafva de ock brukat större väsende medh thetta. Och tå hafver Fästepiltén om morgonen på trolofningsdagen kallat till sigh 6, 8 eller 10 goda män, hvilka hafva giordt honom föllie i kyrkian, han medh dem stigit i främsta bänkiarna. Sammalunda fästepijghan skaffat sigh till föllies så många hustrur, hvilka ock stält sig i främste bänkiarna. Och straxt efter Gudztiensten stigit fram i choret och prästen ther, efter een hållen kort sermon deras trolofning i Församblingens närvaro förrättat.

Fästmögåvor

Otta dagar derefter reser fästepijghan till fästepiltens heem och gifver honom skänker, såsom skiörtevantar, strömpor, thestlikest hans Föräldrar och syskon strömpor, vantar, hufvudkläde, eller förklädes läreft.

Utstyrsel

Therefter gåår fästepijghan i Brudhstufvu, som de kalla, och får till hielp att tillreda bröllopsgåfvor af lijn, hampa, ull, af sombliga hufvudklädheslereft, ullströmpor, vantar och brödh.

Bröllopet

När brölopsdaghen kommen ähr, och brudhfolket medh spelande på väghen ledhsagade ähre till kyrkian, (tillförende hafva de brukat Nyckelgiga, Juudgiga, Säckepijpa heller horn. Män nu bruka de fioler, hvar på ock bondedrängiar någre hafva lärt sigh, efter sitt vijs, stryka och spela) och straxt confession läst ähr, sammanvigde, och, efter predikan, hördt siungas öfver sigh brudhvälsignelsen, resa the till brölopsgården. Spelmannen måste ock tå under väghen medh spelande göra tjänst.

Om Söndagen, sedhan the ähre heemkomne till brölopsgården företagas inga ceremonier, uthan om måndaghen. Ther icke fattigdomen nu drefve dem om Söndaghen att göra kort och gott.

Bröllopsmåltid

Män elliest när gästerna om måndags morgonen ähre komne till gästabudsgården, der hafva läst tillsammans sina morgonböner och sungit een morgonpsalm, sättias de till bords. Tå borden ähre öfversatte medh stora skinkefaat, mäst okokad maat 2, 3 eller 4 på hvart bord; (Hafver värden inthet sielf så myckit i sitt visthuus, så tager han till låns). Ther till myckit brödh smör faat eller askar och ostar, allenast det lemnas rum för få theas enfaldeligen lagade och kokade rätter. Och göra så longt emillan hvar rätts in bärande, att de någhot hafva att tugga på hela daghen. Spelmannen måste gå för kökemästaren och spela in hvar rätt.

Dannemans skål

När välkom, någhot efter middagen, ähr inburit och uthdruckit: tå begynnes bröllopsceremonierne Och Förmannen måste klappa liud görandes der om påminnelse och biddandes att några ährliche danne- män villia göra brudhgummen föllie uth och bera in små kärel (gierna bruka de några små silfverkappar och elliest små trästoop), medh hvilka i skiänkte, de skynda sigh in igien, och Brudgummen ställer sigh på gålfvet mitt för bordet och rumet der brudhen sitter. Så skall Förmannen tala för dannemans och husbondeskålen. Ther på siunges een psalm, spelas och så dricker brudhgummen brudhen till af een Silfverkappa eller skål, den han hafver burit in medh sigh, och den omsvept medh sitt brudgums, silkesprångande ärmekläde. Brudhen gör besked i sitt rum. Ther på till lyckönskan dricka brudgummens föllie gästerna till en stund. J medlertidh står brudhgummen immobilis för brudhen och likasom tiänar. Sedhan betackes brudgummens föllie af Förmannen för sin bevijsste tiänst och hedher och gåå så hvar till sitt rum och säte igien.

Dannekvinnas skål

Så begärer Förmannen, att några ährliche dannekvinnor ville medh Brudhsätan göra brudhen föllie att hon ock må komma igien och dricka sin dannekvinnas skål. Män förr uth beställes 2 ährliche män, hvilka när brudhen gåår up och tagher afträde; och brudhgummen sätter sigh vidh brudhbordet i Brudhens rum, sättia sigh een på hvar sidhan hoos brudhgummen.

När brudhen medh sitt föllie kommer in medh drickeskappar i händerna och hon sigh stält hafver mitt för brudhgummen, måste språkas för dannekvinnas skålen, och een psalm siunges der på, sammalunda som för dannemans skålen. Der på dricker hon brudhgummen till ock hafvandes sin kappe omsvept medh sitt brudhärmekläde: Hon måste ej heller taga emot den medh bara händer, uthan medh ärmekläde. Ther på tilldricka qvinfolken manspersonerne och pläga dem så een stund.

Brudgåvor

Sedhan betackas ock de för sitt omaak och påminnas att nu vore tidh att Brudhen medh een liten drickesskåls præsenterande besöker alla gästerna kring borden. Tå hon får igen een penning i handen af hvar gäst. Brudhgummen plägar gifva een Silfkappa eller skedh, eller ock båda delarna.

När Brudhen så hafver besökt alla gästerna, tå bliiver hon led-sagad till bordet till brudhgummen och sätter sigh hoos honom på vänstre handen. The män som hoos Brudhgummen suttit hafva, träda så af, ej uthan plägingar för omaket.

"Sammansäte"

Altså sätta sigh brudhgumme och Brudh tillsammans i same-säte (thet pläghar iag interpretera sammans-säte eller samirsäte), som de kalla, äta på een tallrik, medh een knijf och een skedh. Iag hafver frågat om de mena någhot vidhskepeligit der medh? Män migh ähr svarat ingalunda, uthan de påminna sigh om deras inbördes skyldigheet sämia och kiärleek.

Bröllopsgåvor

Sist måste Förmannen göra påminnelse, att alla gästerna ville efter een gammal plägsedh hugna the unga brudfolken med skiänker och gåfvor till Boos, som the kalla, Hvilka Förmannen för hvar person med beröm måste uthropa och aflysa. Lofvas dem så af

Föräldrarna oxe, koo, fåår och itt af hvart creatur de egha. The andra gästerna gifva een halfspan eller een fierding sädh, itt fåår, en giet, sombliga gifva penningar och bohagsting. För alt detta måste omsider på husets vägnar afseyas tackseyelse. Omsider tackas Gudh för Maat och siunges een psalm. Sedhan gifves lof till dantz Män elliest dricker hvar efter behaag och hörer man sällan af någhon obeskedeligheet, kijf eller slagsmåhl.

Annotavit

Marcus Simming.
Pastor i Wingåker.

Wingåker den 2 Mart. A:o 1685.

Ur Fataburen

HÖGTIDSFÖRKLÄDEN I ÖSTERÅKER OCH VINGÅKER,

Av

Ingrid Dahlin.

I tidigare beskrivningar över dräktskicket inom Österåkers och Vingåkers socknar i Södermanland har huvudbonadens form framhållits såsom den enda olikheten i respektive sockenbors klädedräkt. Vid en närmare granskning av dräktmaterialet visar det sig dock, att också en viss grupp av förkläden varit utsmäckade på olika sätt i de båda socknarna. Det gäller de till högtider brukade förklädena av blått eller grönt ylletyg, oftast s.k. raskatyg. Nordiska museet har inalles 32 sådana förkläden från Österåker och Vingåker och dessa kunna, med avseende på orneringen indelas i tvenne olika grupper. Detta har kommit författaren att undra, huruvida denna uppdelning kan bero på att här funnits en skillnad mellan de båda socknarna.

Den ena gruppens förkläden äro nedtill prydda med en bård, bestående dels av mänstrade siden-, ylle- eller bomullsband, dels av ett rikt broderi i silke i varierande mönster. Banden bilda här en ram runt broderiet. De följa nämligen - med något enstaka undantag - utefter förklädets sidor upp till den övre av de båda horisontella bandraderna, som begränsa bården. Förklädets bröstlapp är ganska bred samt prydd med liknande broderi som i bården, fig. 1. Den andra gruppens förkläden äro endast prydda med två till tre rader mänstrade band i ylle och siden och nedanför dessa ett enkelt silkebroderi, endast bestående av sex stjälkstygnrader. Banden gå blott horisontellt över förklädet och följa ej ytterkanten som å de förra. Bröstlappen är i denna grupp smalare och endast prydd med ett par rader kråkspark, fig. 2. Båda typerna ha i förklädeskanten en svart klädesremsa, som oftast är prydd med ett enkelt, bågformigt broderi, men denna är i allmänhet bredare å de förra. Då det i det följande talas om förkläden med "band och broderi", menas därmed de, som inneslutas i första gruppen. Förkläden med "endast band" höra till den andra gruppen, varvid ingen hänsyn tages till deras enkla broderier.

Vid en uppdelning mellan socknarna, fördela sig museets 32 förkläden sålunda:

- I. 20 st. förkläden med "band och broderi", märkta Österåkers s:n.
- II. 7 st. förkläden med "endast band", märkta Vingåkers s:n.
- III. 4 st. förkläden med "band och broderi", märkta Vingåkers s:n.
- IV. 1 st. förkläde med "endast band", märkt Österåkers s:n.

Av de 20 Österåkersförklädena med "band och broderi" äro 17 st. inköpta i socknen och ha dessutom uppgift på ägaren samt namnet på gården eller byn, där de förvärvats. Av de 7 st. Vingåkersförklädena med "endast band" ha 5 st. på samma sätt sådana utförliga och tillförlitliga ursprungsuppgifter. Samtliga äro inköpta under tiden 1872 - 1903. Den uppdelning mellan socknarna, som dessa båda grupper visa, motstrides som synes direkt av grupperna III och IV. Vid en närmare granskning av hithörande 5 förkläden visa sig dock härkomstuppgifterna om desamma vara ganska osäkra. Sålunda äro 3 st. broderade förkläden inköpta hos en antikhandlare i Stockholm. Denne har icke givit någon närmare uppgift om ursprungsorten, än att de äro från Vingåker. Men "Vingåkersdräkten" har ju i det allmänna medvetandet ofta även inneslutit Österåkersdräkten, varför det är lätt förklarligt, att en Stockholmsbo kunnat göra detta misstag. - Däremot ha de tvenne övriga förklädena, alltså ett från Vingåker och ett från Österåker, skänkts av en säker kännare på området, nämligen J. V. Wallander. Men då de i hans testamente endast upptagas under den gemensamma benämningen "modelldräkter", är det ju tänkbart, att de blivit förväxlade. Detta antagande bestrykes även vid studiet av Wallanders teckningar.

Wallander är den produktivaste av de konstnärer, som återgivit folklivsscener från Vingåker och Österåker. En del av hans tavlor äro signerade, en del endast tillskrivna honom. På tre teckningar från Vingåkers s:n, som finnas i Nordiska museets arkiv, ha kvinnofigurerna "endast bandrader" å sina förkläden och å åtta teckningar från Österåkers s:n äro samtliga förkläden prydda med både "band och broderi". I sina skissboksanteckningar över Österåker har han även tecknat en broderad förklädesbård. Det skulle varit egendomligt, om han då skänkt tvenne förkläden, som direkt strida emot teckningarnas uppgifter. I Forsells "Ett år i Sverige" har J. G. Sandberg en teckning från Vingåker, där kvinnan endast har bandrader å förklädet. Detsamma framgår av flera andra konstnärers arbeten. Sålunda finnes i Melins "Svenska Folkdräkter" en teckning av R. W. Ekman, och i "Teckningar och avbildningar av Nordiska Dräkter" finnes en teckning kallad "Begävnig" av H. Thulstrup. Härtill kommer även Hilleströms tre teckningar, varav tvenne ingå i P. G. Wistrands "Svenska Folkdräkter". Ett par fotografier av Vingåkersbor visa även samma sak.

Såsom belägg för de broderade Österåkersförklädena kunna nämnas följande tre konstnärers teckningar, nämligen Bengt Nordenbergs "Dopfärden", en liten teckning av af Stäck samt slutligen en skissboksanteckning av J. G. Sandberg.1/



Fig. 1. Förkläde från Österåkers s:n, Södermanland.
Nord. mus. 52 455 e. Längd 104 cm.
Bredden nertill 73 cm.



Fig. 2. Förkläde från Vingåkers s:n, Södermanland.
Nord. mus. 131. Längd 90 cm.
Bredden nertill 77 cm.

Bland litteraturuppgifterna, som tyvärr äro mycket sparsamma, märkes P. G. Wistrands "Svenska Folkdräkter". Han omnämner även "ett slags bård av broderier, eller än genombrutna än figurvävda sidenband". Därefter tillägger han, att hustrur skola ha tre och flickor två rader band i sin förklädesbård, men av museets 24 förkläden med "band och broderi" finnes inte något med mer än två rader band, ej heller å teckningarna förekommer detta, medan däremot bandantalet å de obroderade varierar. Ej heller finns det några broderade förkläden på de teckningar, som illustrera hans ord. Men den sparsamma orneringen nedom bandränderna kan väl knappast kallas "ett slags bård av broderier"? Den författare, Wistrand stöder sig på, nämner ej heller något om broderier å förklädet. Sålunda skriver N. A. Lundgren i "Beskrivning över Vestra Vingåkers socken i samband med sommarhelgdräkten" följande: "så kallat raskförkläde af blått ylletyg garnerat med brokiga band i tre rader för flickor och fyra för hustrur". I beskrivningen över högtidsdräkten säger han: "grönt raskförkläde, blott alnsbrett med garnering nedtill av fyra (för flickor blott tre) rader gallriga, bruna och gula band". Antalet tre till fyra bandrader, som han här nämner, har ingen motsvarighet vare sig i museets förklädessamling eller i det tecknade materialet. På tvenne teckningar är dock även nedre kantbandet gult i stället för svart, och det är ju möjligt, att han medräknat även detta nedre, vanligen svarta, band och på så sätt fått detta antal.

Denna olikhet mellan socknarna bestyrkes även av ännu levande tradition. Sålunda skriver exempelvis en meddelare "att ingen har minne av broderad bård på Vingåkersförkläde".

Det är inte blott i fråga om befintligheten eller saknaden av broderier som Österåkers- och Vingåkersförkläden variera. De kunna också ha olika färg och på Vingåkersförklädena ett växlande antal bandrader. Om dessa variationer i dräkten skriver P. G. Wistrand i "Svenska Folkdräkter" följande: "I Vingåker nyttjades till den stora dräkten ett omkring alnsbrett förkläde, sytt av rask, grönt till den röda kjorteln, blått till den gröna, och i båda fallen försett med ett slags bård av broderier eller av än genombrutna än figurvävda sidenband. Enligt gammalt bruk skulle hustrurna hava tre rader band i sin förklädesbård; flickorna fingo nöja sig med två". Enligt Wistrands uppfattning skulle alltså de blå och gröna förklädena kunna användas utan åtskillnad av både gift och ogift. Men i det material, som studerats för denna redogörelse, finnas en hel del uppgifter, som strida mot detta påstående. De mest detaljerade föreskrifterna om användningen av desamma äro dock hämtade från Österåkers s:n. Från Vingåkers s:n äro uppgifterna tyvärr färre, men det troliga är dock att samma skillnad i bruket av de blå och gröna förklädena förekommit i båda socknarna.

Av de 20 förklädena i den ovan nämnda grupp I från Österåkers s:n äro 14 gröna och 6 blå. Av de 7 förklädena i grupp II från Vingåkers s:n äro 4 gröna med tre bandrader och 3 blå med endast två bandrader. De övriga 5 förklädena, grupp III och IV, som vi förut funnit vara ett osäkert material, sakna också alla kompletterande uppgifter. Till de gröna Österåkersförklädena finnas i museets huvudläggare följande uppgifter angående användningen: "Bars endast av gifta kvinnor. Då ägarinnan dog, lades förklädet över liket, så att något av snibbarna syntes utom kistan." - "Bars endast av gifta kvinnor." - "Buret av hustrun Anna Ersdotter i Hulla by, Österåker, som fick det i fästegåva. Omkr. 60 år gammalt" (inköpt 1886). - Om tvenne förkläden finnes endast uppgiften: "Nyttjades av gifta kvinnor" samt slutligen ännu en uppgift: "Hörande till röd Yfaxladräkt." Om de blå förklädena i Österåker lämnas följande upplysningar: "Blått raskförkläde, flickförkläde, att användas vid nattvardsgångar till gröna kjolar (gifta kvinnor hade gröna förkläden)." - "Omkring 60 år gammalt (inköpt 1884), blått nyttjades av ogifta kvinnor sedan de gått och läst, blivit konfirmerade." Om tvenne finnes endast uppgiften: "Hörde till flickdräkten."

Av detta framgår ju samstämmigt, att de gröna använts av gifta och de blå av ogifta kvinnor. J. V. Wallanders handskrift över Österåkers dräktskick bestyrker detta ytterligare. 2/ Han skiljer konsekvent på förkläde för flicka och för gift kvinna. Om bruket av grönt förkläde skriver han följande: "Yfaxladräkt för gift kvinna är likadan (som flickdräkten) blott den skillnaden att grönt förkläde begagnas med samma broderier som vid flickdräkter - - -." - "Stora högtidsdräkten för gifta kvinnor är lika den för flickor men skillnaden är huvudbonaden - - - samt ett grönt förkläde, som aldrig begagnas av flickor." Men han gör följande undantag från denna regel: "Även gifta kvinnor begagna gröna kjorteln samt därtill ett blått förkläde." Om bruket av de blå förklädena skriver han följande: "Yfaxladräkt för flicka - - - - . Blått förkläde av orlean." - "Stora högtidsdräkten (med röd kjol, för flickor) samt blått förkläde"

Därpå nämnes även här ett undantag, nämligen: "Fästepigorna med grönt förkläde", vilket ju även bestyrkes av en förut anförd uppgift till ett av de gröna Österåkersförklädena.

På Vingåkersdräktens förkläden spelar inte bara färgen utan även bandantalet en roll. I museets huvudläggare finnes endast två uppgifter om dessa, nämligen: "Blått. För flicka (med två ränder). Till vit yfaxladräkt." Om ett av de gröna står följande: "Till vare sig röd, vit eller grön yfaxladräkt. För hustru (med tre ränder)." På samtliga Vingåkersförkläden i museet ha, som förut anförts, de gröna tre bandrader och de blå endast två, vilket ju även stämmer med dessa tvenne uppgifter.

Enligt N. A. Lundgrens beskrivning har gift kvinna och flicka olika bandantal å förklädet, men färgen nämnes ej direkt. Dock skriver han i samband med högtidsdräkten, till vilken hör röd kjol och grönt förkläde, följande: "Denna verkligen ståtliga dräkt begagnas av hustrun vid fadderskap, då likväl svart kappa tillika nyttjas, och å högtidsdagar, bröllop o.s.v., men av flickor endast då de stå fadder eller äro fästepigor." Inskränkningen av flickans rätt att bära denna dräkt, berör ju i detta fall både den röda kjolen och det gröna förklädet. Men den möjligheten kan dock finnas, att detta är samma undantag, som Wallander gör, då han endast låter flickan såsom fästepiga ha rättighet att bära det gröna förklädet. Vid andra större högtidligheter får hon använda det blå förklädet till den röda kjolen.

De färgglada teckningarna ge även belägg för denna skillnad i bruket av de blå och gröna förklädena. Som exempel kan nämnas Thulstrups "Begåvning", där fästepigan har grönt förkläde med tre bandrader och flickan blått med endast två bandrader. Även från Österåker finnas flera teckningar, som tydligt visa denna olikhet.

1/ Här omtalade arbeten av ovan nämnda konstnärer finnas i original eller fotografier i Nordiska museets arkiv.

2/ Nordiska museets arkiv.

BONDEKULTUR, ARBETARKULTUR BARNKULTUR

- Folkens musik, sånger och danser

En kurs på Skinnskattebergs Folkhögskola läsåret 1980/81.

Om Du är intresserad av skolans vinterkurs, begär prospekt från:
Folkhögskolan
779 00 Skinnskatteberg
tel: 0222/ 10498



ELAKA TANKAR OM VINGÅKERS BYGGNADSMILJÖ

tänkta av Bernt Olsson



Det finns ortnamn, som har en särskilt spännande klang. Vingåker hör till dem – omspunnet som det är av minnen och traditioner av en rik och egenartad folklig kultur. Många gånger har orten och dess inbyggare funnits värdiga att skildras i konsten, och berömmelsen har faktiskt sträckt sig utom landets gränser. Fortfarande har vingåkerskulturen betydelse i dräktskick och folkmusik.

Vad gör man för att tillvarata detta rika kulturarv, när man i dag bygger vidare på samhället? Det får bli ämnet för följande personliga betraktelse:

Vi som tycker om vårt lands äldre bebyggelse och den fina hantverkstraditionen, som den är uttryck för, har under de närmast förflutna årtiondena haft rika tillfällen att reta upp oss över hänsynslös rivning och nyuppförda okända plåtmiljöer. Vad skall man göra åt dessa ständiga obehag? Kanske som Ura-Kaipas rådgivare? (Minns ni hövdingen med de oräkneliga stenyxorna?) De hade hål borrade i kraniet – hål med lock, som man kunde glänta på för att släppa ut vrede, upprördhet och onda tankar, när det samlats för mycket sådant ohälsosamt inne i skallen. När vi besöker det moderna Vingåker, skulle vi ha god nytta av en sådan anordning. Om vi ställde oss framför Cityhallen, denna hiskliga livsmedelshangar i fasadtegel och militärgrön plåt, och tänkte på den äldre bebyggelse som rivits bort och i synfältet hade ett fult bankhus, ett apelsinfärgat servicecenter i glas och plåt samt ett bibliotekshus i betonggrå depressionsfunkis med detaljer i brunt, då skulle vi känna behovet att glänta på hjässlocket. Elaka tankar skulle väsande strömma ut och för ett ögonblick förmörka Vingåkers city. Vid en vandring upp genom samhällets till synes utbombade centrala delar och vid åsynen av plastpanelade eller brunlaserade gamla hus skulle samma behov göra sig påmint.

Nåja, vi befinner oss i Vingåkers stationssamhälle, och på sådana platser har väl aldrig traditionsmedvetandet varit särskilt starkt. För att finna någon lisa för själen går vi upp mot kyrkan, Åsen och Hacksta, det gamla Vingåkers hjärtpunkt. I naiv okunnighet om moderna samhällsplanerarens tankebanor väntar vi oss

kanske att man här skulle ha tillvaratagit den gamla kulturmiljön genom pietetsfull restaurering och stilmedveten nybebyggelse.

Några förväntningar att de nyuppförda villaområdena på Åkermarken här uppe framför kyrkan skulle bereda oss någon estetisk njutning har vi förstås inte. Vi har ju sett moderna villaområden förr. Och vad vi finner är också samma brun-grå-svarta enahanda som vanligt – ännu ett monument över Lönsamheten inom Byggbranschen. Det finns också en annan hustyp – gullaserade hus med asymmetriska tak, präglade av rutinerad originalitet.

Vi går emellertid förväntansfullt in i Hackstabyn. Ännu har inte vår sista illusion lämnat oss. Men snart nog börjar vi tappa greppet också om denna. Den lämnar jämmerdalen och svävar bort. Vad vi ser kan bli för mycket också för en mindre känslig natur, försävt man väntat sig att finna nybebyggelse i harmonisk anslutning till den gamla bymiljön. Nej, det är inte denna som fått prägla de nya villorna. Det är väl mondänare samhällen som inspirerat de byggnadsindustrins modesignaler, som man här följer: mexitegel och lasyrfärger, joddarbalkonger och svarta betongtegeltak, bungalows och tröstlösa lådg garage.

I stället har man försökt att få den gamla bebyggelsen att se modern ut – något som väl ännu ingen någonsin lyckats med. Det är bara rena rama fördärvet som man når på den vägen. Tilläggsisoleringsraseriet har gått fram, och vi ser många exempel på modern fasadbeklädnad. Denna företeelse har kommit att prägla hela vårt land. Den beskrivs i tidskriften Arkitektur (nr 5 1979) under rubrikerna: "Begravd i plåt" och "Miljöförstörelse med statliga lån?". Hur många hektoliter brun trälasyr, hur många kilometer plåt- och plastpanel, hur många ton fasadtegel har gått åt för att fullborda detta förstörelseverk, som utplånat så många fina äldre byggnadsmiljöer? Ja, vem vet?

Åsen-Hackstaområdet är väl inplastat och laserat. En hel del äldre hus är eternitbespikade och ur räkningen sedan gammalt. En del har sin äkthet och ursprunglighet kvar, men dessa är i allmänhet i förfall och står och inväntar grävskeppet eller den moderna ansiktslyftningen. Vilket öde är värst?

Nåja, allt det här tillsammans taget blir ju också till ett slags "stil". Varför inte genomföra den helt genom att sätta mexitegel på sockenmagasinet och plåtpanel på kyrktornet? Där skulle en neonskylt med texten "Religionservicecenter" smälta fint in i helheten. När man sålunda helt kapat bort den historiska dimensionen, kunde också det traditionsrika namnet Vingåker ersättas med en sifferbeteckning – förslagsvis Tätortsbebyggelse 0151-1.

Men nog vore det skönt om man lärde sig känna någon liten stolthet över sin egen kultur, om man förstod att folklig kultur också är kultur, om de som ansvarar för den äldre byggnadsmiljön lärde sig släsa lite stilkänsla och pietet också på vanligt folks enkla bostäder, om man lärde sig räcka ut tungan åt byggindustrins modenyer.

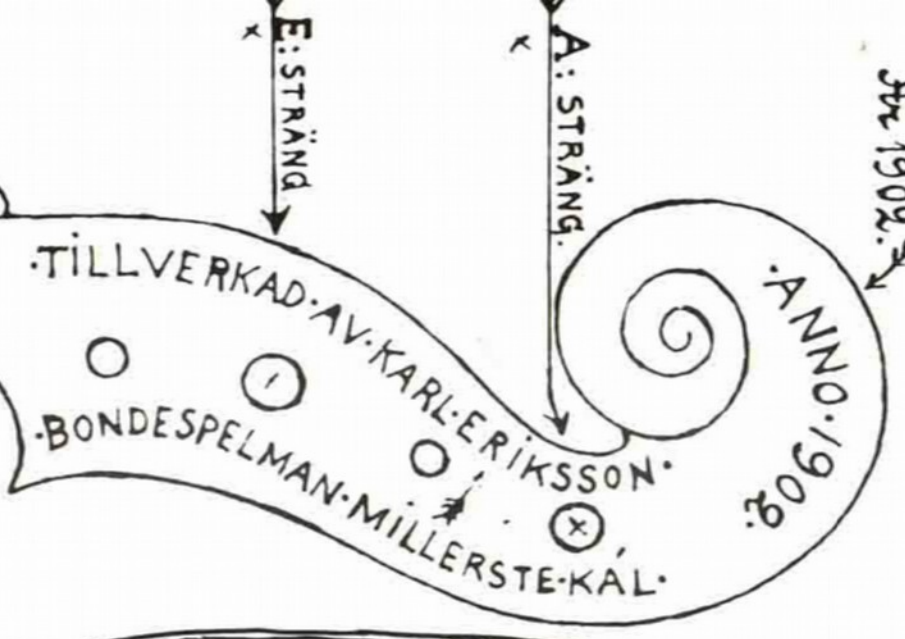
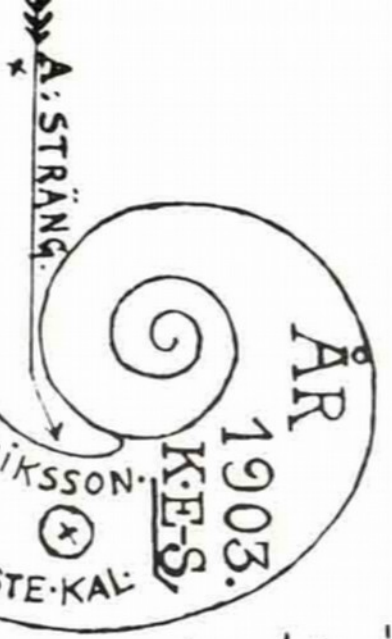
Låt oss slå vakt om den folkliga och hantverksmässiga byggnadskultur som finns kvar! Det är förvisso inte bara slott och högreståndsmiljöer som har kulturvärde.

Inscriptionserna på de båda (Trollflödena) som är mig tillverkade (den första från 1903) och (den andra från 1903) är alldeles lika i Ordlyden och Ordens placeringar av stämlarna, med ett (enda undantag för att de här nedan kunna placeras och upfattas något olika på de båda Trollflödena.

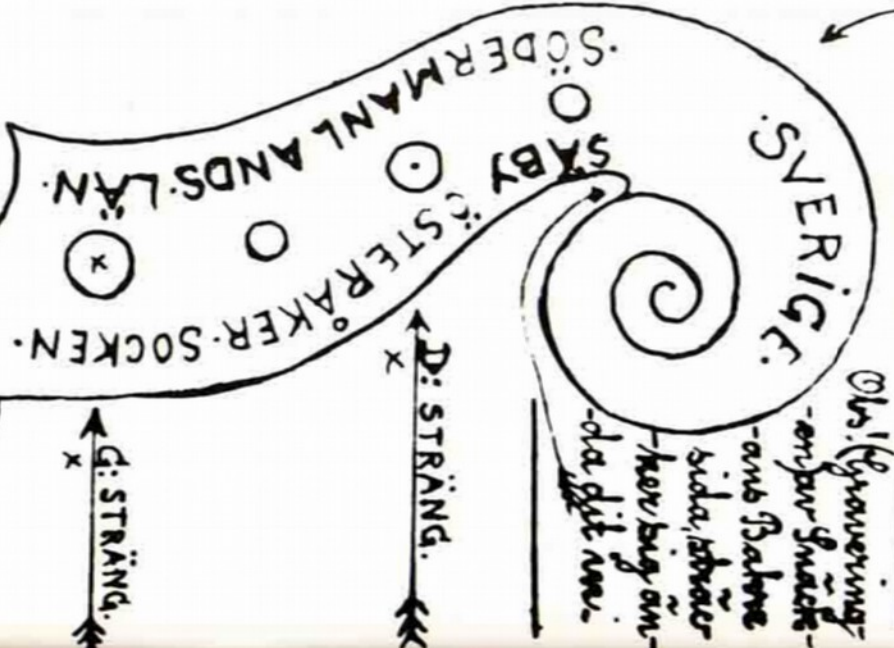
Placeringen av Inscriptionserna på Snäckans båda sida är lika på båda Flödena, dock är Stämlarnas större, och Flödena är i denna Teckning.

Placeringen av Inscriptionserna på Snäckans (S: och D:) -sidor, är lika på båda Flödena enligt nedanstående Teckning.

Obs! Gravering - en på Snäckans Båda sida, istället för två om de glömt av.



FIOLENS TALLTRÄ VAR EN PLANTA UTI ANNO 1500-TALET SLUT BLEV STOR. DESS LÖNNTRÄ VAR EN PLANTA FÖRE ANNO 1824 VÄXTE PÅ EN GÅSTÄD.



Obs! Gravering - även graveringarna på båda 2.